

FANCSIK JÁNOS

Nyelvünk megőrzendő kincsei, a helynevek

A helyről való beszéd ősi dolog, hiszen a helyek megjelölése alapkategória az ember számára. A nyelvvel lényegében egy időben alakult ki a helynév is. (...) Míg a községképzésből minden ember tíz- vagy százézeres nagyságrendben ismer szavakat, addig a helynevek közül többnyire csak nagyon keveset tudunk. A helynévkincs épp ezért sajátos.

Hoffmann István

Akó-bérc, Anyisza, Arany-hegy, Bodolló, Billinges, Csákta, Cinégés, Csepégő, Csörge, Csörszényíri, Ereszvény, Fujkó, Hatrongyos, Háromlápá, Hosszúvölgy, Illémes, Járás-part, Jancsika-pallag, Kincsér, Kiscsipkés, Kopó, Kövesszer, Kukucs, Mázsza, Málnás-tető, Nagyarany, Ortvány, Pipagy-árok, Rozsnok, Szőlőbaraszt, Tatárolápá, Winter-rét, Zsodány. Mindezek az abc-sorrendben emlékezetből felsorolt helynevek nagyrészt ízesen kiejthető, ismert fogalmakat tükröző gyönyörű magyar szavak, de jelentésüket már nem értjük, s olyan is akad köztük, amely más nyelvet beszélő egykori névadójára utal. Mintegy száz, itt fel nem sorolt társukkal kiegészítve a területileg nem nagy Magyarország legkisebb megyéjének csupán egy Karancs alatti települése, Karancsberény környékéről valók. Hazánk alig néhány négyzetkilométernyi területe tenyérnyi darabjának helyét és/vagy annak jellegét határozzák meg. Egyre kevesebben vannak, akik még ismerik és használják is őket. De azoknak ezek a szavak a szülőföld, a tájhaza meghatározói, identitástudatuk gyökerei. Globalizálódó, de sok szempontból nagyon is sérülékeny világunkban (például a jelenlegi világvilágjárvány) egyre inkább rá kell ébrednünk, hogy a csábítások ellenére szükséges a helyi értékek számbavétele, megbecsülése, használata, megőrzése és továbbörökítése.

Pótolhatatlan veszteség lenne, ha a mindennapi életterünk részleteit pontosan megjelölő helynevek, dűlőnevek feledésbe merülnének, mert nemcsak emlékeink gyérülnének, hanem nyelvünk is szegényebbé, színtelenebbé válna. Talán nem véletlen, hogy a helytörténeti jellegű szépirodalmi művek egyikéből sem hiányoznak a helynevek a hozzájuk fűződő emlékekkel, tudnivalókkal. A Palócföld könyvek-sorozatban *A falu szűje* címmel megjelent kötetben Solymár József egy egész fejezetet szán szü-

lőföldje helyneveinek. „A palócok fantáziagazdagságát és humorát az is mutatja, milyen nyelvi leleménnyel választják ki a határneveket.” S ezek után faluját és határát saját és két „megbízható” barátja emlékeinek kiegészítésével felsorol 96 helynevet, de biztos benne, hogy néhányat még kifelejtett. A helynevek ugyancsak jelentős szerepet kapnak Tózsér Kapcsos Anna *Palócul tanított imádkozni anyám* című néprajzi memoárkötetében is. A szövegközi, érzelmeiktől áthatott megemlézéseken túl egy térképmellékletben részletesen megismerkedhetünk Kazár határának helyneveivel az 1867-es tagosítási térkép alapján.

A régi helynevek nagy részét levéltárak okiratai, kataszteri térképei őrzik, de megtalálhatók közforgalomba került katonai vagy turisztikai térképeken is. Sokszor azonban tévesen másolva vagy elírásokkal torzítva. Mindennaposan már általában csak az idősebb, erdőn-mezőn dolgozó falusi emberek és a vadászok, erdészek használják őket. Irigylésre méltó, amikor egymás közt beszélgetve minden körülményeskedés nélkül pontosan meg tudják egymásnak mondani egy farakás, egy szénaboglya, egy szederbokor, egy magasles vagy akár egy nagyvad rendszeres kiváltásának a helyét: a *Bércoldalon* vagy a *Nagysámál*.

A helynevek egykor közzsói helymegjelölésként születtek, másodlagosan váltak tulajdonnévi értékűvé. A névadás természetes folyamatában tehát valaki vagy valamely embercsoport körülírás helyett egyértelműen határozta meg (identifikálta) a számára fontos helyet, s ezzel akaratlanul is jelt hagyott a maga helyhez kötődő viszonyáról (identitásáról) is. Jellemző például, hogy a Medves bazaltsziklákra épült középkori várainak omladékaik környékén mindmáig fennmaradtak az akkori elődeink által használt helynevek: *Pást*, *Töröktemető*, *Strázsa-begy* (*Tarászsa-begy*), *Várberék*, *Péngödör*. A hajdani kőbányászatra utaló helynevek, a *Bányató*, *Vitla-ház*, *Gyurján-ház*, *Kató-ház*.

A helynevek általában hosszú életűek, de nem örökérvényűek. Az utókor nemcsak feledékenységből vagy tiszteletlenségből, de néha a saját fontossági szempontja alapján (pl. a turizmus) megváltoztathatja a helynevet. Így lett a *Hársas-kútból* *Petőfi-forrás*, a *Mogyorós-kútból* pedig *Losonczy Anna-forrás*. Néha félrehallás áldozatává is válnak helyneveink. A salgói vár tövében lévő *Várberékben* eredő patakot egykor *Várberki-pataknak* hívták, Somoskőújfalú lakói azonban (helytörténeti ismeretek nélkül) *Bárberki-pataknak* keresztelték át. Somoskő határában pedig van a legelő alján egy kis völgykatlan, a *Nádé*. Mivel a *Kenderáztató* patakocskája folyik rajta keresztül, különösebb kutatás nélkül is megállapítható az igazi név: *Nád-ér*. Ahhoz sem kell különös nyelvészeti képzettség, ha egy helyi la-

kosnak az új turistatérképen ez az egyébként tetszetős név szerepel: *Béka-szó*. Csak egy pillanatig ráncolja homlokát, s máris tudja, hogy a *Békás-tó*-ról van szó.

A helynévkutatás a nyelvtudományból nőtt ki több, más tudományággal, a történeti földrajzzal, a történelemtudománnyal, a néprajzzal, a régészettel és egy sor egyéb szakterülettel szoros kapcsolatba kerülő tudományként. A helynévkutatás nyelvészeti szempontból is tagozódik: ezek közül például a szóeredetkutatás vagy egyéb részterület kifejezett szakértelmet követel, de a mindennek nélkülözhetetlen alapját képező szókinccsgyűjtés nem igényel különösebb szakmai képzettséget. Napjainkban legsürgetőbbnek ez a gyűjtőmunka tekinthető, mert társadalmi viszonyaink hatványozottan felgyorsuló folyamata mellett talán már csak az utolsó generációk élnek közöttünk, akikről még kérdezősködhetünk, és akik még vállalkoznak a kérdezősködésre. Néhány évtized múlva elapadnak az élőnyelvi gyűjtés forrásai.

Magyarországon a tudatos helynévgyűjtés a múlt század elején kezdett kibontakozni. Módszerei és méretei helytől és időszakoktól függően többször is változtak. Az egész országra kiterjedően, egységesen kidolgozott módszer alapján, a politika által is támogatva, az 1960-as években került sor. Országrészenként, közigazgatási egységenként, levéltárak, múzeumok szervezésében, turisták, vadászok, diákok és társadalmi szervezetek tagjainak bevonásával hatalmas anyag, mintegy félmillió helynév gyűlt össze, de aztán a 80-as években a folyamat megszakadt, a munka befejezetlen maradt. Legjobb eredmények az országnak azokon a részein születtek, ahol felsőoktatási intézmények és elkötelezett szakemberek vannak, ahol a helynévgyűjtés már egyébként is szép hagyományokkal rendelkezett. Megyénkben a munka – sajnálatosan – félbeszakadt, az addig összegyűjtött, hiányos adatok nem kerültek feldolgozásra. Szerencsénkre azonban nem semmisültek meg, a Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltárában gondosan megőrizve ma is rendelkezésre állnak.

Manapság – talán a digitális korszak eljövételének és a nemzeti mozgalmak erősödésének köszönhetően – világszerte növekszik ismét a nyelvtudomány és a helynévgyűjtés jelentősége. Hazánkban is folyik a gyűjtött anyag egyre magasabb szintű feldolgozása, közkinccsé tétele. Talán nem késtünk még le, érdemes lenne befejezni a megkezdett munkát, hogy a Palócföld ne maradjon fehér folt a helynévkinccs magyarországi térképén.

Befejezésül engedje meg a kedves Olvasó, hogy a szerző figyelmébe ajánlja rímfaragó buzgalmának néhány sorát:

Mesél a Medves

„Medvés” volt, vagy „nedves”,
nekünk most már Medves!
Regélnék kövei: Somos, Szilvás, Fakó,
rajtuk a kökőrcsin lepkehívogató.

Salgó most is fénylőn uralja a tájat,
felette a hollók sötét árnyként szállnak.
Pénzgödör, Nádé, Gortva és Várberek,
bennetek folynak az üdítő víz-erek.

Hársas-forrás, Ickós-kút,
arra megy a gyalogút.
Magyarbánya, Macskalyuk,
arra meg a Kővasút.

Gyökeres, Vecseklő és Medves magossa,
ösvényeiteket bakancsom tapossa.
Vármegi, Strázsa-hegy és a Pást rám int,
hajdanán itt vívott Balassi Bálint.

A Rónai-lapos és a Réti kereszt
széljárta vidéke útnak alig ereszt.
Marasztal szarkaláb és a búzavirág,
fenn a pacsirtadal, lenn a réti világ.

Kispusza, Nagypusza és Leégett-Medves,
nincs már, csak romotok, amely mégis kedves.
Gyurján- és Hajdú-ház, kőbányák vidéke,
István-akna mélye (Zagyva eredése),
Stolna és Brenzalja, Bányató, Vitla-ház,
emlékeitekre az utókor még vigyáz.

Antal József: Téli randevő (papír, akvarell)